

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Групи способів вивчення фінансових шахрайств як елемент криміналістичної характеристики злочинів цього виду

Л.С. Криворучко

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-
правових дисциплін,
ВНЗ «Університет
економіки та права «КРОК»

П.Г. Назаренко

кандидат юридичних наук,
доцент, доцент кафедри
правознавства,
Інститут управління та
права Запорізького
національного технічного
університету

Запропоновано на основі аналізу наукової літератури та судової практики авторське бачення груп способів вчинення фінансових шахрайств як елемента криміналістичної характеристики.

Предложено на основе анализа научной литературы и судебной практики авторское виденье групп способов совершения финансовых мошенничеств как элемента криминалистической характеристики.

On the basis of analysis of scientific literature and judicial practice authors' vision of groups of methods of feausance of financial swindles is offered, as to the element of criminalistics description.

Ключові слова: фінансове шахрайство, криміналістична характеристика, фінансові піраміди, фінансові злочини.

Постановка проблеми

Однією з особливостей сучасного етапу соціально-економічного розвитку держави є значна криміналізація економіки. Діяльність окремих суб'єктів господарської діяльності інколи спрямовується не на задоволення зростаючих потреб суспіль-

ства, а на особисте, як правило, незаконне збагачення за рахунок порушення прав і законних інтересів інших учасників господарської діяльності. Наслідки цього процесу, безсумнівно, не обмежуються відносинами господарювання, а впливають на різні сфери суспільного життя, істотно

позначаються на ефективності фінансово-го ринку держави в цілому [7].

Однією з криміногенних сфер і важко контрольованою з боку правоохоронних органів є фінансова. Шахрайства, вчинені у сфері фінансів, – це витончені злочини, виявлення і розслідування яких вимагає від правоохоронців знання механізму їх вчинення, що відображається в наукових положеннях, які отримали назву «криміналістична характеристика». На нашу думку, криміналістична характеристика шахрайств у сфері обігу фінансів є ключовим, відправним моментом для побудови методики розслідування цього різновиду злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У криміналістичних дослідженнях цим злочинам тільки починає приділятися увага в роботах таких учених, як: В.В. Білоус, А.Ф. Волобуєв, В.А. Гамза, В.П. Головіна, О.В. Курман, К.Б. Лешук, Г.А. Матусовський, І.І. Попович та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Аналіз слідчо-судової практики дає змогу зробити висновок про появу нових, більш складних і раніше не відомих правоохоронним органам способів підготовки, вчинення та приховування шахрайств у фінансовій сфері. Для «озброєння» правоохоронців необхідним є вивчення кримінальної практики з формулюванням положень, що мають значення для виявлення й ефективного розслідування злочинів зазначеної категорії. Тобто, потрібні знання: обстановки вчинення злочинів, предмета зазіхання, способів учинення злочинів і відповідних засобів, типологічних особливостей шахраїв, особливостей організованої злочинної групи (шахрайство у фінансовій сфері) [1, с. 153].

Формулювання цілей статті

Метою статті є обґрунтування актуальності та доцільності розгляду питання щодо способів учинення фінансових шахрайств як елемента криміналістичної характеристики злочинів цього виду.

Виклад основного матеріалу дослідження

Економічно фінанси доцільно розглядати у двох аспектах, а саме, як сукупність:

1) економічних відносин, що виникають у процесі створення, розподілу та використання певних фондів коштів, необхідних державі та місцевому самоврядуванню для виконання своїх завдань і функцій;

2) фондів коштів, мобілізованих державою та місцевим самоврядуванням для здійснення своїх завдань і функцій [2, с. 14].

З точки зору криміналістичної науки під шахрайствами у фінансовій сфері доцільно розуміти злочини, спрямовані на заволодіння коштами за допомогою обману, зловживання довірою, вчинені у сфері економічних відносин, що виникають у процесі створення, розподілу та використання певних фондів коштів, що мають значення для нормального функціонування держави та фінансових інститутів.

Особливість структури криміналістичної характеристики шахрайства, вчиненого у фінансовій сфері, визначається в тому, що в неї, як елемент, включаються дані про предмет злочинного зазіхання. Це обумовлено тим, що предмет злочинного зазіхання, як річ матеріального світу, у зв'язку з якою або з приводу якої відбувається злочин, багато в чому визначає спосіб і механізм учинення злочину, є орієнтиром для встановлення особливостей обстановки здійснення злочину, а в деяких випадках дає певну інформацію про характерні риси особистості злочинця. Тому інформація про предмет злочинного зазіхання в ході вчинення фінансового шахрайства, наявна, як правило, уже на початку розслідування, разом з іншою інформацією зі справи може прояснити окремі сторони способу, механізму й обстановки здійснення шахрайства.

Вивчення матеріалів кримінальних справ показує, що шахраї використовують досить різноманітні способи вчинення злочинів у фінансовій сфері, що базується на поєднанні обману та зловживання довірою. Усі виявлені способи можна об'єднати в декілька груп.

1. Вчинення шахрайства в банківській сфері. Останнім часом в Україні, і на території СНД, значна кількість дрібних банків були збанкрутовані самими засновниками. Найчастіше використовувалася така злочинна схема банкрутства: після реєстрації банку залучалися нові клієнти, які переходили на розрахунково-касове обслуговування в заснований банк або вкладали гроші на депозит, активно залучалися ресурси по міжбанківському кредитуванню. Після акумуляції в банку достатньої суми засновникам видавалися дуже великі кредити, які в сукупності робили банк неплатоспроможним, а збитки перекладалися на його клієнтів.

У банківській сфері зловживання з боку персоналу – явище розповсюджене. Особливо, як показує практика, у дрібних банках. Причина цього явища в першу чергу криється у обійманні однією людиною декількох посад одночасно. Це, наприклад, дає можливість працівникові вчинити розкрадання як касирові, а потім приховати його як бухгалтеру.

Поширеним є так зване електронне шахрайство – злочини, що відбуваються за допомогою комп'ютерів. Наприклад, у крупні фірми надходили листи із проханням уточнити дані за пластиковими картами. Натискаючи на посилання в цьому листі клієнт потрапляв на злочинну копію сайту банку, де йому пропонували ввести номер кредитки та пін-код.

Деякі банки приймають від своїх клієнтів на безпечно зберігання цінні папери, документи та інші матеріальні цінності. Найпоширенішим є шахрайство, пов'язане з виготовленням дублікатів ключів сховищ клієнтів. Збитки від несанкціонованого доступу до камер сховища звичайно виявляються під час перевірки клієнтами своїх камер. Довести факт розкрадання з камери клієнтові буває дуже складно. Якщо викрадача не буде знайдено, то клієнтові навряд чи відшкодують збиток.

Поширеною є практика, коли працівники нижчої та середньої ланки банку надають інформацію про своїх клієнтів

банкам-конкурентам або розголошують інсайдерську інформацію, яку потім використовують опоненти в злочинних намірах.

В умовах постійної й динамічної зміни курсу валют відкриваються додаткові можливості для махінацій, що ґрунтуються на неправильному перерахуванні курсів валют. Таке перерахування шахраї можуть закласти в комп'ютерну програму. Різниця між дійсним курсом і фіктивним стає їхнім прибутком.

2. Вчинення шахрайства у сфері кредитних відносин. Як банківську заставу одним вітчизняним клієнтом було надано кілька вантажних автомобілів «MAN». Коли термін повернення кредиту добігав кінця, клієнт повідомив, що товар, продажем якого він планував розрахуватися за кредит, уже прибув і розмитнений, та укладено договір про намір придбання з іншою юридичною особою, що й підтвердив відповідними факсовими повідомленнями та фотокопіями необхідних документів. Залишилося тільки передати товар. Але гроші, як виявилось, були у клієнта на рахунках, і передати транспорт він не має можливості. Тому попросив повернути на кілька днів закладені автомобілі. І хоча в банку знали, що фальсифікація факсових повідомлень і фотокопій документів – справа нехитра, але все-таки вирішили піти назустріч клієнтові й закрили заставу. Як наслідок – кредитні кошти зникли за кордоном, а автомобілі було реалізовано дружнім структурам.

Щорічно банки в усьому світі видають приватним особам у вигляді позик близько 1,7 трлн. доларів. Наприклад, згідно з даними Міністерства промисловості й торгівлі Великої Британії тільки на кредитних картах британських громадян зараз знаходиться близько 50 млрд. фунтів стерлінгів, а середній обсяг усіх позик становить приблизно 11,3 тис. фунтів на одну родину, що дорівнює приблизно половині середньорічної зарплати в країні.

Звичайно ж, потенціал споживчих кредитів оцінили не тільки чесні громадяни, а й шахраї. Сама специфіка роботи кредит-

них відділів (у великих банках – кредитних управлінь) надає більші можливості для зловживань. Особливо слід звернути увагу на їх поширення в системі експрескредитування в магазинах. Для цієї процедури оформлення кредиту необхідний усього один документ і заповнення кількох анкет.

Слід зазначити, що існує кілька варіантів, за допомогою яких шахраї вводять в оману і банк, і позичальника. Наприклад, один із них – «допомога» в оформленні документів за відповідну винагороду, хоча іноді виявляється, що дані позичальника використано для придбання товарів на більші суми.

У закордонній практиці траплялися випадки, коли працівник банку привласнював великі суми грошей, використовуючи чеки, залишені в банку позичальниками з метою оплати після закінчення строку отриманих кредитів. Працівник переконував своїх клієнтів виписувати чеки, датовані майбутнім числом, і віддавати йому на зберігання. Потім він міняв дати чеків і одержував за ними кошти, мотивуючи свої дії тим, що чеки були виписані як погашення заборгованості, строк оплати якої наступив у день одержання грошей.

У 2004 р. за матеріалами ВДСБЕЗ УМВС України в Дніпропетровській обл. було порушено кримінальну справу за ч. 4 ст. 190 КК України (шахрайство) щодо двох раніше засуджених громадян. Ці люди за чужими паспортами брали в кредит побутову техніку у великих магазинах міста, а потім продавали її з 50-відсотковою знижкою.

Шахраї приїжджали в села й дізнавалися, є чи бажаючі заробити відразу близько 1000 гривень. Для одержання грошей необхідно тільки надати паспорт для оформлення кредиту на купівлю побутової техніки. Після оформлення всіх документів і одержання товару шахраї розплачувалися з покупцями. При цьому вони запевняли, що погашати кредит не потрібно, тому що їхні дані з комп'ютерної бази будуть вилучені. Отриману побутову техніку

шахраї реалізовували за половину ціни й зникали.

Розповсюджена афера вітчизняних шахраїв – узяти кредит і не віддавати його. Причому при оформленні кредиту вони часто не мають достатньої застави або поручительства, у зв'язку з чим необхідними є довірчі відносини з персоналом кредитного відділу. Іноді працівники цього відділу самі допомагають оформити кредит сумнівному клієнтові за умови одержання 30% майбутнього безповоротного кредиту.

3. Шахрайства у сфері обігу цінних паперів. Загалом учинення шахрайства для заволодіння цінними паперами шляхом укладання фіктивного договору купівлі-продажу зводиться до того, що шахрай укладає договір, за яким він за отримання від контрагента певних цінних паперів зобов'язується надати товар (який нібито є у нього) або виконати які-небудь роботи (надати послуги). Переконавши контрагента в необхідності передоплати за таким договором (наполяганням на тому, що без цього неможливо розпочати постачання товарів, що це необхідно як гарантія виконання зобов'язань контрагентом, що так склалася практика, так завжди робиться тощо), шахрай одержує цінні папери та зникає. Для демонстрації своєї чесності та серйозності намірів, а також, щоб виграти час, злочинець може поставити невелику партію товарів або створити видимість виконання деякої частини робіт за договором.

4. Створення фінансової піраміди (з використанням цінних паперів) із подальшим заволодінням коштами інвесторів. Основна ідея цього способу полягає в створенні організації за типом фінансової піраміди, що здійснює різні шахрайські маніпуляції з цінними паперами: залучення максимальної кількості коштів від фізичних і юридичних осіб в обмін на випущені цією організацією цінні папери, обіцянка високих прибутків за ними (нібито за рахунок ефективного використання залучених коштів) і швидке виконання цих обіцянок за рахунок залучення ще більшої кількості

вкладників. При цьому, жодного «ефективного використання» повернутих коштів не відбувається, вони не вкладаються в поліпшення або розширення виробництва, а привласнюються шахраями.

5. Вчинення шахрайства на ринку цінних паперів із використанням підроблених документів і цінних паперів. У першому випадку при вчиненні цього виду шахрайств здебільшого використовуються підроблені за допомогою комп'ютерно-друкувальної техніки цінні папери, які згодом реалізуються за заниженою ціною або обмінюються на товарні цінності. У другому випадку для отримання законним шляхом цінних паперів використовуються підроблені документи: паспорти, доручення, виписки з реєстру акціонерів тощо – або надається інформація, підтверджена підробленими документами про наявність у шахраїв цінних паперів.

6. Вчинення шахрайства із застосуванням фіктивних цінних паперів. На відміну від підроблених фіктивні цінні папери мають формальні атрибути, але не мають під собою фактичних підстав для випуску в обіг. Це здебільшого незареєстровані відповідним чином цінні папери, незабезпечені цінні папери (цінні папери, випущені якою-небудь організацією, у якій немає реальних коштів для виконання своїх зобов'язань за ними), погашені цінні папери (в основному це векселі, які були сплачені векселедавцем, але фактично не вилучені з обігу внаслідок їх викрадення), вигадані цінні папери (неіснуючі за законодавством України цінні папери, які є плодом уяви і винахідливості шахраїв), цінні папери, випущені від імені неіснуючих компаній (цінні папери, емітента яких у реальності немає, а існує він тільки у вигляді назви на подібному цінному папері, співзвучного з реально існуючою компанією). Суть цієї групи способів полягає в тому, що шахраї, випустивши будь-які з вищевказаних фіктивних цінних паперів, використовують їх як засіб оплати за різні товари, роботи, послуги або як безпосередній цінний товар (як нібито ліквідні цінні папери) при їх продажу.

7. Вчинення шахрайства шляхом видачі завідомо неправильно складеного векселя, неправильно оформлення індосаменту, свідомої зміни, виправлення, псування написів на векселі тощо. Суть цієї групи способів полягає в умисному складанні векселя з дефектом форми (відсутність хоча б одного з реквізитів) або дефектом змісту (неправильне вказування реквізитів), щоб надалі відмовити в платежі на «законній підставі». Такі дефекти можуть стосуватися будь-якого з вексельних реквізитів, адже документ, у якому відсутній який-небудь із необхідних реквізитів, не має сили векселя [3, с. 39].

8. Вчинення шахрайства за допомогою спеціально створених комп'ютерних програм чи з використанням мережі Інтернет. Ця група способів учинення шахрайства полягає в створенні спеціальних комп'ютерних програм, за допомогою яких шахраї проникають у бази даних реєстраційних і депозитарних компаній і змінюють інформацію, що там міститься, про власників тих чи інших цінних паперів на свою користь. Потім, звернувшись у ці компанії офіційно, здійснюють продаж приписаних собі цінних паперів, а гроші привласнюють [4].

9. Вчинення шахрайства за допомогою заснування фінансових пірамід (із використанням мережевого маркетингу). Фінансові піраміди продовжують існувати й понині. Шахраї шукають нові форми обману, при цьому намагаються не рекламувати свою діяльність. Зазвичай усе виглядає так: молоді люди роздають листівки із запрошенням на високооплачувану роботу. У вказаний час у великому залі якогось-небудь клубу чи установи збираються сотні людей, які бажають одержати таку роботу. Співробітники фірми повідомляють, що їхня компанія займається мережевим маркетингом (називають його при цьому прогресивним видом бізнесу, широко розповсюдженим у світі).

Сутність поняття «мережевий маркетинг» багатьом присутнім, зазвичай, не відома. Цільова аудиторія, яку використовують шахраї, інформується великим об-

сягом даних щодо: величезних заробітків, котеджів, побудованих співробітниками, придбання яхт тощо. Названі перспективи вводять в оману. Для їх реалізації необхідно внести в бізнес фірми декілька сотень доларів і привести із собою трьох клієнтів, які теж принесуть таку суму. Після цього присутні почнуть отримувати «надприбутки». На початковому етапі частина шахрайської цільової аудиторії отримує прибуток, однак, це є складовою типової шахрайської схеми. Більшість клієнтів залишаються ошуканими.

10. «Елітний клуб». Цільова аудиторія таких видів клубу складається з елітних закритих клубів з метою одержання високого прибутку їх членами, які обов'язково повинні мати респектабельний вигляд і робити високі внески за право вступу та відвідування клубу. Керівники елітних клубів надзвичайно ретельно обирають майбутніх членів, виходячи з їхнього фінансового стану, сугестивності, готовності вірити бездоказовим заявам тощо. При цьому, члени клубу офіційно не купують акцій або облігацій, а оформлюють внески як дарування певної суми однією приватною особою – іншої. Прикладом такої групи злочинів є «клуб мільйонерів» – фінансова піраміда, заснована Робертом Флетчером. Він створив систему тренінгів у всіх областях України, під час яких навчав людей. Метою цієї цільової аудиторії було швидке заробляння коштів шляхом їх інвестування в бізнес-програми, які пропонував Р. Флетчер. Однак, перевіркою було встановлено, що жоден із таких бізнес-проектів ніколи не працював. При цьому, Флетчер робив вигляд, що рекламований бізнес належить йому, хоча сам, як правило, мав там мізерну частку, начебто 1%, що не давало йому ніяких прав впливати на цей бізнес. Ошукана аудиторія вірила, надавала кошти, що не обліковувалися. Правоохоронними органами було порушено кримінальну справу за ознаками шахрайства та затримано Р. Флетчера. У ході слідства встановлено, що підозрюваний обіцяв прибуток у розмірі 200-300%. Інвестиційні договори не підписували, од-

нак, приймали гроші й видавали звичайні боргові розписки [5].

11. «Духовні товариства». Цей різновид є поділом фінансової піраміди на кілька спеціалізованих підрозділів, більшість із яких займається зовні законною діяльністю і є офіційно визнаним джерелом одержання прибутку.

Важливою характерною рисою системи є її сильний релігійний ухил. Керівники «філій» і найбільш відповідальні посадові особи в них призначалися тільки з найближчих учнів гуру-засновника, який офіційно займався лише духовною освітою. Фінансова основа системи – звичайна піраміда з виплат премій членам, які вступили раніше, за рахунок внесків нових членів. Прикладом такої піраміди є «Кінгс Кепітал» та «Посольство Боже» [5].

Висновки

Діяльність фінансових пірамід в Україні не врегульована, хоча в Сполучених штатах Америки подібні утворення працюють цілком легально. Суть полягає не в тому, що не потрібно вкладати гроші, а в тому, що якщо громадян обдурюють, то держава повинна припинити таку злочинну діяльність. Натомість, проти нещодавньої реінкарнації «МММ» наші законодавці поки що пропонують боротися шляхом блокування сайтів таких компаній рішенням суду, проте фахівці пояснюють, що це неефективно [8].

Суттєвим елементом криміналістичної характеристики цієї групи злочинів будуть і знаряддя вчинення злочинів, а саме – комп'ютерна техніка, що використовується як для підробки паперів, так і для проникнення в бази даних та їх коригування. Також, у комп'ютерній техніці залишаються сліди вчинених злочинів, що неабияк допомагає в розслідуванні.

Наведене, звичайно, не вичерпує всіх нюансів механізму вчинення фінансових шахрайств, але може слугувати, на наш погляд, вихідним для подальшого розроблення відповідної методики розслідування.

Список використаних джерел

1. Орлов П.І. Протидія економічній злочинності / П.І. Орлов, А.Ф. Волобуєв, І.М. Осика та ін. – Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 568 с.
2. Воронова Л.К. Фінансове право України. Підручник / Л.К. Воронова. – К. : Прецедент; Моя книга, 2006. – 448 с.
3. Гамза В.А. Преступления в сфере вексельного обращения: криминалистическая характеристика и меры предупреждения. Учебно-практическое пособие / В.А. Гамза, И.Б. Ткачук. – М. : Изд-ль Шумилова И.И., 2004. – 160 с.
4. Лещук К.Б. Криміналістична характеристика шахрайств, вчинених у сфері обігу цінних паперів / К.Б. Лещук, Ю.А. Редько // Вісник ХНУВС. – № 41, 2008. – С. 139-145.
5. Финансовые пирамиды : обманутые вкладчики разделились [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.prostobank.ua/finansovyy_gid/investitsii/stati/finansovye_piramidy_obmanutye_vkladchiki_razdelilis
6. Матусовский Г.А. Экономические преступления : криминалистический анализ / Г.А. Матусовский. – Харьков : Консум, 1999. – 480 с.
7. Мойсик В.Р. Проблеми кримінальної відповідальності за шахрайство з фінансовими ресурсами : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 / В.Р. Мойсик / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – 222 арк.
8. Каплюк Г. Як захиститися від фінансової піраміди? / Г. Каплюк, А. Блохтур // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://glavcom.ua/articles/4949.html>
9. Указ Президента України «Про стан Комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 роки» від 25.12.2000 № 1376/2000 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1120-2002-%D0%BF>
10. Закон України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 30. – Ст. 379.